

Szekér Endre

„Ha kifogást találtak, ugrott az egész mű!”

– *Bandi bátyám, mikor, hol, milyen családban születtél?*

– 1935-ben születtem, értelmiségi családban. Édesapám gyógyszerész volt, az egyik nagyapám református lelkész, a másik táblabíró volt, tovább nem érdemes mondani. Bár érdemes még arra utalni, hogy a dédapám, aki Jedlik Ányos tanítványa volt, 48-as főhadnagy, Kufsteint megjárta ember volt. Nagyon értelmes és nagyon komoly, Kiskunhalas nemes egyénisége.

– *Hol érettségiztél?*

– Kecskeméten, a Katona József Gimnáziumban 1953-ban érettségiztem. A továbbtanulás nagyon nehezen alakult, a származásom miatt. Nem mesélve a kanyarokat, végül a főiskola elvégzése után az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végeztem magyar–történelem szakon, és ott doktoráltam.

– *Melyik főiskolára jártál?*

– Elkezdődött Pesten az Apáczai Csere János Főiskolán, ott szereztem a magyar szakomat, és félig, mivel akkor az az örült megoldás volt, hogy egyszakos volt a képzés, a történelem szakot Szegeden végeztem. És a szabály az volt akkor, hogy egyetemre különbséti vizsgával mehettem, így kerültem az Eötvös Lorándra.

– *Az Eötvösön már csak magyar szakos voltál?*

– Magyar–történelem szakra jártam.

– *Történelmet sohasem tanítottál?*

– Nem nagyon.

– *Ez a saját döntésed volt?*

– Távolabb állt tőlem, az irodalom, nyelv, stílus állt közelebb hozzám, és a doktori disszertációm is magyar nyelv központú volt. Szathmári István¹ professzor úrnál írtam, akivel hála Istennek máig jó barátságban vagyok. A témám a nominális stílus, általában a stilisztika, a költői nyelv volt.

Dr. Szekér Endre irodalomtörténész, középiskolai tanár. 1935-ben született, magyar történelem szakos tanárként 1960-tól tanított a kecskeméti Katona József Gimnáziumban, majd nyugdíjba vonulásáig a Református Gimnázium tanára volt. A Forrás főszerkesztő-helyettese 1969–2009 között.

1 Prof. Dr. Szathmári István (1925) nyelvész, egyetemi tanár.

– *Hogyan kerültél pedagógusállásba Kecskeméten, egyáltalán hogyan kerültél a városba?*
– Mivel itt érettségiztem, édesapám a Csongrádi utcai gyógyszertár vezetője volt, itt laktunk, tehát ide költöttem, és nagyon nehezen ment akkor az elhelyezkedés. Bugacon tanítottam három évig, két évig kecskeméti általánosban, és utána kerültem a Katona gimnáziumba.

– *Melyik évben kerültél a Katonába?*

– 1960-ban.

– *A Katona-gimnázium akkor nemcsak a város, de a megye egyik legjobb iskolája volt!*

– Nagyon jó iskola volt!

– *Idősebb magyar szakos kollégáid könnyen elfogadtak?*

– Nagyon bonyolult, úgyhogy ne menjünk bele. Orosz Laci bácsi politikai okokból, '56 miatt visszaszorított helyzetben volt, de nagyon jó barátom volt Hordós Károly és így tovább. Nagyon kellemes környezetben voltam.

– *1989-ig, tehát csaknem harminc éven át tanítottál a Katonában. Ugyanakkor párhuzamosan már az irodalmi élet felé kacsingattál. Hogyan és milyen módon kerültél kapcsolatba a kecskeméti irodalmi élettel?*

– Létezett akkor még Kiskunság néven egy ilyen alkalmi kiadvány, nem nevezhető folyóiratnak, majd azt követte egy nagyobb formátumú Kiskunság című kiadvány, ez már előzménye volt a Forrásnak. Igényesebb és komolyabb. Megteremtésében Varga Mihály személye kulcsfontosságú volt! Akkor is, a másik Kiskunságban is, és majd a Forrás indulásánál is! Már Bugacon is írtam, a Petőfi Népe elődjében, Hemingwayről írtam például, Az öreg halász és a tengerről. A stílus iránti érdeklődésem kezdettől fogva megvolt, a Tóth Árpád jelzőhasználata című tanulmányom egy régi Kiskunságban jelent meg. A József Attila költői nyelvéről szóló pedig a nagyobb formátumú Kiskunságban. Ilyen előzményekkel közeledtem azoknak a csoportjához, akik írtak. Nem szabad elfelejtenünk azt, hogy ez nem előzmény nélküli. Kecskeméten a Részvény Nyomda, Tóth László munkássága, szoros kapcsolata az akkori irodalommal, Németh Lászlóval, a népi írókkal, kulcsfontosságú volt. Valamiféleképpen ide is kapcsolódik ez az irodalmi indulás.

– *Varga Mihály keresett meg Téged, amikor a Kiskunság létrejött, vagy már egy létező laphoz társultál?*

– Sokkal hamarabb találkoztunk. Régi kapcsolat volt, régi baráti kapcsolat. Sőt zárójelben elmondhatom azt, hogy Pomogáts Béla mint jeles irodalomtörténész egyszer, már a későbbi időszakban azt mondta, hogy a Varga Miskát nagyon szerette és nagyon nagyra tartotta, és amikor az első induláskor, például a nyugati magyar irodalom megjelentetése még támadott és nehéz ügy volt, Miska ezt is vállalta, és politikai kisugárzása volt. Miska irodalomszemlélete egy tágasabb magyar irodalmat jelentett, mondjuk Kolozsvártól Londonig.

– *Ki volt Varga Mihály? Újságíró, bölcsész, tanár?*

– Újságíró volt, tanári végzettségű. Hallatlan ügyessége, szervezőképessége, tevékenysége, olvasottsága, kapcsolatai nagyon sokat jelentettek. Él még, hála istennek, de hát magas életkorban és nehéz egészségi állapotban van. Ahogy a kezdetektől Goór Imre is itt volt, ő is él, de hát már igen idősön és visszavonultan. És hát Hatvani Dani nagyon nagy időszakot jegyez! Ő is a kezdetektől ott volt a lap körül, újságíróként indult jogi végzett-

séggel a háta mögött, és verseket írt, nem is rossz verseket. Főszerkesztő is volt sokáig, nagyon sokáig együtt dolgoztunk, nagyon kellemes időszak volt. Rengeteg külső támadás érte a Forrást! És volt egy olyan hullám, amelyet talán nem részleteznék. Talán leginkább belső központi politikai vívódás volt az, hogy a Tiszatájat vagy a Forrást üssék ki teljesen! Nem volt könnyű időszak! Olykor-olykor az én megbízott főszerkesztői működésem akkor következett be, amikor valakit kilőttek.

– *Egyszer kilőtték Varga Mihályt, egyszer kilőtték Hatvani Dánielt. De térjünk még vissza a Kiskunság időszakára! Amikor létrejött, mennyire volt tipikus, hogy egy vidéki városban folyóiratot adnak ki?*

– A Kiskunság talán még nem folyóirat, az még alkalmi kiadvány, valószínűleg minden alkalommal, minden megjelenéskor új engedély kellett. A folyóirattá válás a Forrás megjelenésével mondható ki.

– *Amennyit én ismerek a Kiskunság egyes számaiból, azért úgy látszik, hogy a szerkesztési elvekben sok hasonlóság van!*

– Igen, Miska volt az, aki egyéniségében, szemléletében hasonló igényekkel lépett föl és egyformán meghatározta mindkét lap arculatát.

– *Két nevet említettél, Hatvani Dániel és Goór Imre nevét, akik a Kiskunságot elindították. Ugye Te vagy a harmadik?*

– Goór Imre mint költő, kezdetől fogva itt volt, képzőművészeti alkata és technikai ismeretei alapján is nagy szükség volt rá, de mindenekelőtt igényes verseket írt, a kissé elfelejtett Tűztánc című antológiában tűnt föl. Garai Gáborék nemzedékével volt korban azonos.

– *Amikor 1969-ben úgy döntött a Kiskunság körül kialakult írói kör, hogy rendszeresen megjelenő irodalmi folyóiratot hoz létre, annak milyen előzményei, milyen szellemi előzményei voltak? Mi vezetett a döntésig? Könnyű volt keresztülvinni?*

– A helyzet úgy volt, hogy talán valamilyen politikai támogatás is kellett, és volt is mögötte. Ez valószínűleg együtt rezonált a politikai vezetés egy kulturáltabb személyiségével. Nem véletlen, hogy Pozsgay Imre volt az, aki a Forrás első számának bevezetőjét írta. Ez mindenféleképpen jelzi azt a kapcsolatot, amely sokáig meg is volt. Nagyon nagy jelentőségű volt a lap szempontjából Pozsgay kecskeméti tartózkodása, sokat jelentett!

– *Láttam, hogy Pozsgay 1919-et köszöntő írásával indult az első szám, amelyben olyan szerzők voltak, mint Raffai Sarolta, Falu Tamás, Hatvani Dániel, Gál Farkas, Simonyi Imre, aztán Sántha György. Az akkor klerikálisnak kikiáltott Sántha György hogyan férhetett be a lapba? Ez már az olvadás időszaka volt?*

– Nem így mondanám! Sántha György, aki hosszan tartóan Kecskeméten élt, és a környéken volt földbirtoka, Párizsban tanult, komoly szellemi múlttal rendelkezett. A népi írókkal, többek között Sinka Istvánékkal már a harmincas évektől személyes kapcsolatban volt.

Erdei Ferenc volt az, aki régtől segítette az ő sorsát. De ő végig megmaradt egy ilyen rebellis, külső, magányos valakinek, aki öregkorában írt vallásos verseket.

– *Tovább nézve a nyitó szám címlapját, olyan neveket látok, mint Heltai Nándor, Orosz László, Zám Tibor, Varga Jenő. Varga Jenő a megyeházán volt elnökhelyettes.*

– Igen, de ez nem számít, ez inkább meglévő helyi vonatkozás.

– *Arra gondolok, hogy mint a megyeháza egyik vezetője, segítség volt-e?*
– Nem nagyon, nem volt olyan személyes kapcsolat, de el kell mondani azt, hogy a környezet alapvetően rokonszenves volt! És az indulás jó volt! Más szempontból nagyon érdekes a hagyományhoz való kapcsolódás. Nagyon sok személyt kéne még említeni! Orosz László az, aki itt élt, és európai szintű, vagy legalább is országos szintű ember volt. Annak ellenére, hogy egy nehezebb időszak jön majd '56 kapcsán az ő életében. A Katona-életmű feldolgozása, a verstani munkái, és hadd ne soroljam, egyetemi tanári szintű volt! Olyan kapcsolata volt a szegedi egyetemmel is, hogy különféle rangokat és címeket adtak neki, tehát egyetemi docensi vagy megbízott, címzetes rangot. Nagyon sok érdekes személyes kapcsolatának részese is lehettem. Általa ismerkedtem meg Sótér István egyetemi tanárral, Pándi Pál neki évfolyamtársa volt, Nagy Miklós egyetemi tanár, egykori Eötvös-kollégista a barátja volt, Király István akadémikus nagyon jóban volt vele, tehát ilyen szálak a Forrás irodalomtörténeti vonalát erősítették. Csodálatos előadókészsége és intelligenciája valóban méltó egy Horváth János-tanítványhoz. Igenis járt volna neki egy egyetemi katedra, amelyet sajnos a kor és a politikai körülmények megakadályoztak.

– *Megemlítetted, hogy a lap ragaszkodott a hagyományokhoz. Ez a népi hagyomány elsősorban, vagy népi írói hagyomány, a falujárás, a szociográfia hagyománya?*

– Valóban így van, hogy ez részben a Tóth László-féle Részvénynyomda, Németh László hagyományához is kapcsolódik, másrészt pedig hát Erdei Ferenc ugye, aki a Futóhomokot írta, és hát helyi kötődés is! Zám Tibor emelkedett ki feltétlenül néhány munkájával, de Kunszabó is itt volt, aztán Hatvani Dani is. Szociográfiai konferenciák, tanácskozások voltak, ezek egy nagyobb szellemi mozgás, egy tágabb szellemi horizont lehetőségeit adták meg! A Magyarország felfedezése című sorozat kapcsán is ide kötődtek és kapcsolat alakult ki vagy megbízások, vagy ösztöndíjak formájában. Olyan témák, mint például Zám Tibornak a szövetkezeti gazdálkodás kapcsán írt szociográfiája! Magam szemtanúja voltam, amikor a kis Trabantjával indult Székesfehérvárra egy tárgyalásra, ahol a pálinkafőzéssel való csalások meg a bormelléki zsványságok derültek ki, és ugye ő szemmel tartotta, számon tartotta ezeket és írt róluk. Nagy bátorság kellett hozzá. A termelőszövetkezeti demokrácia kérdése, alapvetően a mezőgazdaság ma már sajnos félreszorított és elfeledett kérdései kerültek terítékre abban az időben a Forrásban.

– *A kor valójában nem kedvezett a valóságfeltáró műfajoknak. Mennyire volt könnyű elfogadtatni akár a helyi vezetőkkel, akár az országos vezetőkkel ezt a tematikát?*

– Tulajdonképpen én pozitív kapcsolatot éreztem! Mondjuk Romány Pál a tanyagproblémáról írt. És a Kecskeméttel való kapcsolat akkor is jelentkezett, amikor például véletlenül találkoztam az Akadémián, egy disszertáció kapcsán Romány Pállal, aki örvendetesen tartotta a kecskeméti kapcsolatot. Sok mindent lehetne erről elmondani, felfedezéseket, tehát a műfaj gondjainak a feldolgozását, és hát, ugye, ezek ezer nehézséggel jártak! Volt olyan, hogy egy kiskunhalasi volt osztálytársam örjögött, hogy a Forrásban mi jelent meg egy kiskunhalasi vonatkozású cikkben.

– *Ez a Csató Károly-féle A Daniella-álom című dolgozat² lehetett a sok vitát kiváltó kötöttárugyár-beruházásról.*

– Gondolom!

– *A Forrás kezdetektől fogva megyei lapnak tekintette magát, és nem Kecskemét lapjának?*

2 Csató Károly: *A Daniella-álom*. = Forrás, 1980. 12. sz. 15–38. o.

– Inkább megyeinek, nem szűkölt le a városra. A hagyomány szerint egyetemi városok indítottak folyóiratot, ilyen az Alföld Debrecenben, a Tiszatáj Szegeden. Itt nem volt egyetem, nem volt bölcsészkar, nem volt gazdag humán szellemi háttér, de volt egyéb háttér, gondolok itt a Tóth László-féle hagyományokra és egyébre.

– *Elindul a lap a szociográfia, a hagyományörzés útján. Most mondtad: nem volt olyan gazdag szellemi háttér, mint amit az egyetemi városok garantáltak más lapoknak. Mi volt a biztosítéka, hogy nem lesz provinciális, ugyanakkor a szó jó értelmében lokális maradjon?*

– Illyésnek a híres ötágú síp gondolatához kapcsolódtunk, ami aztán hatodikká vált, tehát gazdagodott. A magyar irodalomról nemcsak szűk körben, a határon belül gondolkodtunk, de bekapcsoltuk erdélyi, felvidéki, délvidéki, nyugati és személyes ismerőseinket. Ilyen kapcsolatok épültek ki például Fehér Ferencsel, az újvidéki költővel, Lászlóffy Aladárral Kolozsvárról és másokkal. Szívesen fogadtuk őket, és nagyon gyakran mi mentünk Erdélybe, Kolozsvárra, Szabadkára. Ez folyamatosan szélesedett, kiegészült a Londonban élő Határ Győzővel, a nyugati irodalom más képviselőivel. Ez bizonyos ideig támadási felület is volt a Forrás ellen. A hagyományos kapcsolatokon túl, az akkori politikai helyzetnek megfelelően, létezett a szovjet-országi kapcsolat a Nas Szovremennyik című, kitűnő szovjet folyóirattal, jártunk náluk, és jöttek ők is. Nagyon jó írók voltak! Ugyanakkor testvér folyóirati kapcsolatok alakultak ki Erdélyben is, nagy ravaszul magyar és román is! A kolozsvári Utunkkal és a román Steaua című folyóirattal kerültünk kapcsolatba. A Steaua egy nagyon kulturált, nyugati orientációjú folyóirat volt Aurel Rau főszerkesztésében, aki költő és esszéíró volt és nagyon megbecsült szerző, nagyon komoly személyes nexusba is kerültünk. Járt nálunk, mi is mentünk oda, és hát Marosvásárhelyre is. Nekem személyes kapcsolatom volt a Párizsban élő Sipos Gyula (Albert Pál)³ esszéíróval, aki abban az időben a nagyon támadott Szabad Európa Rádió munkatársa volt. Ezt a rendőrség számon tartotta, és felelősségre is vont érte többször! Gömöri Györggyel többször is találkoztam, kitűnő költő, most nyugdíjas, Londonban él, de a cambridge-i egyetemen oktatott és remek verseket írt. Határ Győzővel való kapcsolatom nagyon jól alakult, telefonált is, meg rengeteg levelet írt, és a feleségemmel a fiam londoni tartózkodása idején fel is kerestük Győző bácsit otthonában is. Nagyon kedvesen fogadott, a kapcsolatunk nagyon erőteljessé vált. Nézd, az én nemzedékem részben ötvenhatos. Ferdinándy Gyurka, aki Puerto Ricóban volt egyetemi tanár, most már itthon is van, nagyon sok könyve franciául jelent meg, jelentős író, személyes kapcsolat is volt és a Forrásban is kapcsolat volt, tehát így fonódik össze a folyóirat kapcsolata és egy személyes barátság vagy ismeretség.

– *Ezek szerint a magyar emigráció is könnyebben megjelenhetett a Forrásban, vagy azért itt voltak fenntartások és megkötések?*

– Nagyon bonyolult. Az éveket nehéz elkülöníteni. Valószínű, de nyugodtan megállapíthatnánk a bibliográfiából, hogy megjelentek írások. Nagyon sokszor problémát is okozott egy-egy mondat, tekintve azt, hogy sokkal nagyobb ellenőrzés volt a szokottnál. A kéziratokat már a nyomdában ellenőrizték, például Csoóri Sándor egy kifogásolt írása miatt kellett újranyomtatni egy Forrás-számot.

³ Albert Pál (Budapest, 1935), polgári nevén Sipos Gyula, kritikus, újságíró. 1957 óta Franciaországban él, a Sorbonne-on szerzett tanári diplomát. 25 évig a müncheni Szabad Európa Rádió külső munkatársa volt.

– Ez volt az a bizonyos inkriminált esszé a „nomád értelmiségről” 1980 januárjában talán. Egyébként is: a Forrás viszonylag hamar azzal hívja föl magára a figyelmet, hogy elég sok nézeteltérésbe került a fennálló hatalommal. Ez áttételeken keresztül zajlott? Itt, a megyében szóltak a szerkesztőségnek, hogy ezt vagy azt a szerzőt vagy írást nem kellene közölni? Volt-e cenzúra a szónak abban az értelmében, hogy kéziratokat be kellett mutatni jóváhagyásra, vagy ez a nyomdában, mintegy a hátatok mögött megtörtént?

– Szerintem úgy oldották meg hivatalosan, hogy nyomdai ellenőrzés volt. A nyomdászok közül valaki meg lehetett bízva azzal, hogy jelezze, ha valami gyanús kézirat megjelenik, vagy megjelenő félben van. Juhász Ferencről élőben hallottam egy minisztériumi értekezleten, hogy ő megdöbbenve vette észre Moszkvába, hogy az Új Írásnak az a száma, amelyet ő még nem látott, Moszkvában ott van az Írószövetség polcán.

– Arról tudok, hogy viszonylag hamar a szerkesztőség tagja lett Bodor Jenő, aki a megyei művelődési osztály vezetője volt annak idején. Az ő szerepe a szerkesztőségben egyfajta hatalmi jelenlétet jelentett, vagy valóban szerkesztőtárs volt?

– Nem! Szinte baráti kapcsolatban voltunk, semmiféleképpen nem befolyásolta a szerkesztést, a jelenléte talán biztosítékot jelentett a hatalom részére. De csak jót mondhatok róla, baráti kapcsolatunk volt.

– A Forrásnak a hetvenes évek végétől a nyolcvanas évek derekáig szinte minden esztendőben megjelent olyan száma, amely kiverte a biztosítékot a hatalom képviselőinél. Ilyen volt 1979-ben a lakiteleki írótalálkozóról szóló összeállítás, 1980-ban a Csoóri-esszé, a Halas-szociográfia, 1983-ban Salamon Konrád írása a szárszói találkozó évfordulója alkalmából, 1984-ben a Népfőiskola-szám. Az volt-e az oka, hogy ezek a szokásosnál is erősebb, politikai szempontból kényesebb írások voltak, vagy az volt az oka, hogy a hatalom akkor már érezte a közelgő véget?

– Én azt hiszem, hogy általában minden nyomdai kiadványt keményen ellenőriztek. Nyilvánvaló, hogy ez nem jelentett színvonalbeli ellenőrzést, hanem egyértelműen politikai vonatkozású volt. Közismert példát hozok föl: Amikor Kós Károlynak⁴ megjelent a Hármaskönyve, utólag visszavonták. Nem tudtuk megérteni, hogy mi az ördögnek, aztán utólag mi magunk vettük észre, hogy a Kun Bélára vonatkozó pár sor miatt, aki becsületes tolvajként Kós Károly rajzait elvitte 1919-ben, de cédulát hagyott, „ne haragudj, elvittem”. Na, ezért a pár mondatért visszavonták a könyvet.

– Lehetett kompromisszumot kötni a hatalommal? Ha egy szerző hajlandó volt egy mondatot kihagyni, átfogalmazni, hajlandó volt engedményeket tenni, akkor megjelenhettek írások?

– Talán ilyen részkérdésekbe nem mentek bele! Ha kifogást találtak, ugrott az egész mű...

– Volt két olyan periódus is, amikor a Forrás megbízott főszerkesztőjeként tevékenykedtél. Van-e olyan emléked, hogy konkrétan megakadályozták egy írásnak vagy egy számnak a megjelenését, amikor Te voltál a lap vezetője?

– Nem! Sőt, megnyugtatóan jó kapcsolat volt a minisztériummal, illetőleg személy szerint is a kapcsolattartó személlyel. Amikor lezárult a megbízott főszerkesztői tevékenységem, akkor a minisztériumi előadó viccesen azt mondta: tudod, most jelentethetél volna meg olyan írást, ami veszélyes, mert Téged nem lehetett volna úgy felelősségre vonni, mint a kinevezett főszerkesztőt.

4 Kós Károly (1883–1977) építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár, politikus.

– Arról mesélj, hogy milyen hangulatúak voltak a szerkesztőségi ülések. Nyilván szétosztottátok a beérkező kéziratokat, mindenki olvasott, és utána valamilyen módon fölmerült, hogy mi kerüljön a lapba. Voltak itt nagy viták, beszélgettek arról, hogy bizonyos írásoknak lehetnek veszélyei, ezt kiszűrhatják, itt óvatoskodni kell?

– Alapvetően nem csak erre kell gondolni! Úgy képzeld el, hogy például nagyon nagy szeretettel olvastuk és jelentettük meg a Simonyi Imre-verseket Gyuláról. Tehát, mondjuk, volt egy ilyen típus, ami egyértelmű, tehát senki nem gondolt arra, hogy kényes lehet, jók voltak a versek, stb. A szociográfiai írásoknál szóba kerülhettek minőségbeli követelmények is, meg a formai, nyelvi megformáltság hiányai, és hát a felvetett kérdések bizonytalansága vagy politikai veszélyessége is felmerülhetett. Tehát több minden játszhatott közre! Voltak személyes viták, jó és rossz értelemben, de hát ez természetes volt, és tulajdonképpen jól alakult ki egy közösség. Egy közösség, amelyről Hatvani Dani is több visszaemlékezést írt, olykor pozitívan utalt rám is, bizonyos ismereteimnek a tágasságára. Egy példát elmondok, a később időszakról, a Faludy Györggyel való kapcsolatról. Annyira jelentős volt ez a kapcsolat, hogy amikor egy interjút adott Faludy György, úgy tartotta a Forrást, hogy a kamera ne tudjon elfordulni, ha az arcát akarták mutatni, mutatniuk kellett a lapot is. Az életben nagyobb propagandát nem kaphatott volna a Forrás, mint Gyuri bácsinak ezzel a gesztusával!

– A szerkesztőségben nyilván nagyon pezsgő szellemi élet folyt. Te tagja voltál az Írószövetségnek. Milyen visszhangja volt a Forrásnak tágabb irodalmi berkekben? Tudtak róla, fontosnak tartották? El tudta-e érni azt az elismertséget, mint az Ilia Mihály vagy Annus József által szerkesztett Tiszatáj, vagy a Bertha Bulcsú által jegyzett Jelenkor, vagy az Alföld?

– Igen! Nyugodtan mondhatom, hogy részben személyes kapcsolatokra épülve megvolt a tekintély! Esterházy Péterrel és másokkal beszélgettünk erről. Másrészt el kell mondanunk azt, hogy egy-egy vidéki folyóirat megítélése halványabb volt. Az általam emlegetett Alföldnek is voltak sápadtabb időszakai, amikor nem tűnt ki annyira. És mivel a Forrásnak meghatározóbb profilja volt, és egy-egy írása átütő, szakmailag és politikailag is átütő sikerű volt, így időnként még a Tiszatájnál is jelentősebb volt.

– Mitől lett Forrás a Forrás? Emlékszel a névadás történetére?

– A nevet Madarász László adta. A Felvidéken volt egy ilyen folyóirat, amelynek ő a részese volt, és innen vetődött föl az ötlet. Vívódtunk esteken át, hogy milyen név lenne jó.

– Kiderült, hogy Varga Mihálynak döntő szerepe volt a Kiskunság, majd a Forrás megszületésében. Varga Mihálynak miért kellett felállnia? Saját döntése volt, vagy elmozdították őt a főszerkesztői pozícióból?

– Politikai oka volt, nehéz lenne röviden elmondanom. Lehet, hogy konkrétan egy ügyhöz kapcsolódik, de valójában a folyóirat kisugárzásának, egységes, a politika szempontjából talán nem szerencsés sugallatának volt köszönhető. A felmentés indokát konkrétan nem fektették írásba, feltehetően csak általános indokok szerepeltek a szövegben. Pontosán tehát nem lehet tudni, de ugyanakkor azt lehet tudni, hogy Miska nagyon nagy hatású személyiség volt. Csak egy példát mondok: együtt voltunk Varga Miskával mindjárt az elején Illyésnél, Németh Lászlónál, Illés Endrénél, Borsos Miklósnál, másoknál, tehát a szellemi élet vezetőinél. Aztán egy társaságban egyszer Miska megkérdezett egy jeles fővárosi szerkesztőt: „Te jártál Illyésnél?” Az illető azt mondta, hogy nem! „Hát hogy képzelsz Magyarországon a szellemi életben részt venni, ha neked nincs kapcsolatod a jelentős élő írókkal?”

– Varga Miska 1974-ben állt fel a Forrás főszerkesztői székéből, onnantól 1988-ig Hatvani Dániel jegyzi a lapot. Volt-e érzékelhető változás, más lett-e a Forrás fazonja, szerkesztési elvei, tartalma Hatvani Dániel irányítása alatt?

– Nagyon nehéz lenne nekem ezt elkülöníteni, mivel én nap, mint nap a szerkesztőségben éltem. Én nap mint nap találkoztam velük, beszélünk, együtt voltunk, tehát nem érzektem élesen a változást. Lehet, hogy egy külső olvasó sokkal jobban észrevette, hogy előtérbe kerül ez, vagy visszaszorul az, de én ezt nem mondanám. Hatvani Daninak is nagyon sok komoly értéke volt, van, és valószínű, hogy majd egy-egy tanulmányban az irodalomtörténet, ha kutatja, meg tudja ezeket állapítani. Ugyanígy Varga Miska működéséről is. De lehet, hogy nem is kell ezzel foglalkozni. A Forrás ma is él, kisugárzása van, és folyamatos a teljesítménye! Ez a magyar irodalomtörténet része. Őrzöm az Új Írás utolsó számát. Nagyon szomorú, hogy elhallgattatták, kitűnő, rangos folyóirat volt. A Kortárs sokkal színtelenebb volt és jelentéktelenebb.

– Sok helyen anyagi okok miatt dőltek be a folyóiratok, ez már egy újabb történet. Óriási dolog, hogy a Forrás talpon maradt, létezik, megjelenik, hatást gyakorol a maga módján. De tekintsünk még vissza a múltba! Időről időre tematikus számok is készültek. Kiből vagy miből lehetett tematikus szám?

– Vagy valamilyen évforduló volt, tehát valamilyen alkalom szülte, vagy egy-egy konferenciához kapcsolódott. Született Katona-különszám, Kodály-különszám például.

– Negyven éven keresztül voltál főszerkesztő-helyettese a lapnak. Mennyire volt befolyásod arra, hogy mi jelent meg az egyes számokban? Mennyire volt ez főszerkesztőfüggő, és mennyire volt kollektív döntés eredménye?

– Nem így fogalmaznám. Lényegében több személyiség több kapcsolatából áll össze a szám. Ha valaki egy szerző barátságát megszerezte, attól kezdve ő tartotta a kapcsolatot vele. Másnak a levelezőpartnere vagy barátsága hozott új szintet a lapba. Én csak a magam példáját mondom. Nagyon régen fölfedeztem, hogy Újvidéken él egy remek prózaíró, Németh István. Először itt találkoztunk vele, mikor eljött Fehér Ferencsel, onnan alakult ki a kapcsolat. Soha magyar szerkesztőségtől nem kapott felkérést, hogy küldjön valami írást. Ezt én építettem ki!

– A határon túli irodalmárok közül Németh Istvánon kívül kik azok, akik hozzád kötődve kerültek a Forrás látókörébe?

– Erdélyből például Kántor Lajos. Kántor Lajos óriási egyéniség, irodalomtörténész, a Korunk főszerkesztője volt. Itt írt egyszer a rossz írógépemen!

– Ez a vándor íróasztala.

– Ez a vándor íróasztala, erre mindig hivatkozik, sose felejtí el! Ezt a kapcsolatot és barátságot máig megtartja, nemcsak úgy, hogy levéllel, könyvvel, hanem érzi az ember, hogy ez több, ez barátság. Ilyen kapcsolatok is vannak. Vagy a marosvásárhelyi Tóth István költő, műfordító, főiskolai tanár. Olyan klasszika-filológus, hogy középkori himnuszokat fordított. Ő is az én szálam volt. Vannak ilyen különös személyes kapcsolatok, és ez a jó. Vagy például Jékely Zoltán, hát hogy micsoda nagy költő volt! Őt én szerveztem be, illetőleg nagyon nehezen szólalt meg. Le is jött. Bár inkább költő, csodás novelláját senki nem vette észre a Forrásban, csak én őrzöm az emlékezetemben. Milyen nagy írás!

– Milyen módon szerveződött a Forrás köré az a költő, író, kritikus csapat, akikkel dolgoztatok? Mindig egyenes megkeresés volt, vagy be is lehetett jelentkezni hozzátok?

– Ez is, az is, Én a régebbi, konzervatívabb időszakot, a levélbeli kapcsolatokat éltem át. Irtózatos sok levelet írtam és kaptam. Nem sokkal Illyés halála előtt én még kaptam tőle írást és levelet. Én ezt tartottam a hagyományos emberi kapcsolatnak. Ma már a modern világ túllépett ezen, a telefon, az internet világát éljük. Ez is kapcsolat, élő kapcsolat, hogy telefonon beszélünk, de ez egy modern világ és más. Nincs szerkesztőségbeli kapcsolat, nincs személyes kapcsolat, mert egy hosszabb telefonbeszélgetésben a szerző elmondja, hogy éppen milyen baja van, de az elszáll. Ha megmutatnám azt a szörnyű, töredékes levelet, amelyet nem sokkal halála előtt a nagybeteg Simonyi Imre írt nekünk, mindnyájunknak, látnád, hogy mekkora a különbség. Valahogy az idő túllépett ezen, más kort élünk.

– *Számon tartod, hogy körülbelül hány íróval, költővel leveleztél vagy tartottál fenn személyes kapcsolatot?*

– Lehetetlen! A legfontosabb levelek ott vannak, de az utóbbi időben már kirotálom. Egy meglepőt azért elmondok! Ottlik Géza tulajdonképpen senkivel nem levelezett, senkivel! Nem írt levelet, semmit, egy különös személyiség volt. Ez nem jelenti azt, hogy ne találkozott volna, vagy ne barátkozott volna senkivel, csak általában igaz. Egyszer írtam egy cikket róla, és elküldtem neki. Kézzel írva válaszolt nekem! Leírja, hogy nálunk az volt a hagyomány, hogy nem illik megköszönni a kritikát, de ő most mégis megteszi, mert fontosnak találta az írást!

– *Ez nyilván kimeríthetetlen élményanyag! Sokszor a szerkesztőség szemére vetették önmagukat mellőzöttnek érző helyi szerzők, hogy a Forrás talán kevésbé tartotta fontosnak a helyi tehetségek fölfedezését. Helytállónak érzed-e a kritikát?*

– Nem. Mert hát miről van szó? Van egy teljesen dilettáns réteg, akiket minden normális szerkesztő kisöpörne, olyan dilettáns nulla, hogy egyértelmű. Van egy olyan jelentéktelen réteg, amelyik nem érdemes közlésre. Lehet, hogy annak idején megjelent egy újságban, napilapban, ahol még volt vers- vagy irodalmi melléklet. Ma már nincs. Ugyanakkor számos olyan mű van, amely innen indult el, vagy olyan tehetséges szerző, aki innen indult el. Legyen az képzőművész vagy szaktudós. Ma már Orosz István európai rangú művész. Romsics Ignác egyetemi tanár, akadémikus, ő is innen indult el. Nem úgy, hogy innen támogattuk, hanem a Forrásban is megjelent, többnyire ott először. Nem tettünk engedményeket, inkább a színvonalra, igényességre ügyelve építkeztünk, és valóban igyekeztünk kiszorítani a szellemi szegénységet.

– *Nem lehetett könnyű feladat. Te arról voltál híres, hogy nagyon értesz a vershez. Nehéz lehet valakinek a szemébe nézni és azt mondani, hogy ne haragudj, ez közölhetetlen. Vagy ugyanezt tapintatos levélben megírni.*

– Megírtam. Zám Tibor egyszer Dunántúlon járt egy esten, hazajön, és azt mondja, Te, képzeld el Bandi, találkoztam XY-nal, kérdezi tőlem, ki lehet az a Szekér Endre? Egy nagyon kedves, vidám ember, mondtam neki. Borzalmas szigorú, olyan levelei vannak!

– *Ezek szerint nem kötöttél kompromisszumot.*

– Nem. Soha.

– *Abban az időben, amikor a Forrás fölfut, sorra jönnek létre Kecskeméten a különlegesenél különlegesebb kulturális intézmények, Kerámia Stúdió, rajzfilmek, új művelődési ház épül, pezseg az élet! Volt kapcsolata a Forrásnak ezekkel az intézményekkel?*

– Volt. Én egyszer egy külön cikket írtam erről, hogy akár kerámiaügyben, akár tűzzománcügyben, személyes kapcsolat is volt.

– *Te mindvégig tanítottál, és aktív életpályád alatt főszerkesztő-helyettes is voltál, mintegy negyven éven keresztül. Nem fordult meg a fejedben, hogy valamelyik felé teljesen el kéne köteleződni? Vagy így volt teljes az életed?*

– Nem! Egy-egy ilyen vallomásban, vagy egy-egy portréban mindig azzal kezdtem, hogy tanár vagyok. És így is ismernek. Ez nagyon megtisztelő, nem érzem lebecsülésnek a tanár úr megszólítást, inkább a szerkesztő urat tartom bizonytalanabb megfogalmazásnak. A tanár mögött, úgy érzem, egy egyéniségnek kell lenni, szakmának kell lenni, és hát, ugye, amivel foglalkozik az ember. Mondjuk, egy iskolai évkönyvben van olyan rovat, hogy ki milyen szakos, melyik osztályokban tanít, és egy külön rovatban ott van az érdeklődés, vagy tevékenység, hogy a TIT nyelvi szakosztályának elnöke, az Írószövetség tagja. Ez a maga nemében speciális, tudniillik egy írószövetségi tag általában nem tagja egy iskolai tanestületnek. Egy ilyen tanár speciális, furcsa valaki, aki könyveket ír, tanulmányokat, és mással is foglalkozik, vagy vendégeket visz be az órára! Erdélyben élt Gellért Sándor, hallatlan tehetségű, mára kicsit elfeledett, de remekül indult költő. Amikor Magyarországon járt, Czine Mihály egyetemi előadásán volt ott, majd tartott egy rendhagyó órát itt, Kecskeméten, a Katona-gimnáziumban, az én osztályomban. Félttem tőle, hogy a gyerekek majd hogyan viselkednek. És nem mentek ki szünetre! Büszke voltam rájuk! Többek között ezért érdemes tanárnak lenni.

– *Én is emlékszem arra, amikor Balla D. Károlyt és Vári Fábián Lászlót hoztad el a Katonába. A vendégek szerepeltetése rendszeres volt a tanári munkádban?*

– Ha azt mondom, hogy Kassák Lajos, aki sehova nem ment el, meg vissza is szorították régi szociáldemokratá multja miatt, hozzám mégis eljött, az meggyőző? A könyvtár még kisebb volt, a földön is ültek az emberek. Jövünk ki, én Kassák feleségével jövök le a lépcsőn. Azt mondja nekem: tudja Bandi, a Lajos egy nagyon komor és szigorú ember, szinte alig láttam még ilyen derűsnek és vidámnak!

– *A kapcsolatod az irodalommal meg az írókkal megmaradt? Írsz még leveleket?*

– Hogyne, inkább személyesebbeket. Például Tarján Tamással van szoros kapcsolat, vagy egy régi halasi baráttal, aki matematika professzor, de jó neve van Wiegand Richárd. Ez még gyerekkori barátság.

– *Emberek jönnek, emberek mennek a város és a megye mindenkori vezetésében, a Városházán is, a megyeházán is. Van-e konkrét, személyes emléked olyan emberekről, akik nagyon segítőkészek voltak, esetleg olyanokról, akik folyamatosan betartani igyekeztek a folyóiratnak vagy a szerkesztőségnek?*

– Én a régi időszakból néhány kulturált, olvasott, és emberileg rokonszenves egyéniségre emlékszem, Pozsgay Imrere vagy Gyóni Lajosra, akivel együtt katonáskodtunk.

– *Gyóni Lajos milyen pozícióban volt?*

– Először tanítóképzőben tanított, majd aztán megyei titkár lett, nem első titkár, hanem talán a kultúráért felelős titkár. Vele személyes kapcsolatom volt, sajnálatos módon rajta volt az 1971-ben lezuhant kijevei Malév-járaton és meghalt a repülőszerencsétlenségben. Másokra is utalhatnék, Gajdócsi István hatalmas egyéniség volt például, nagyon kulturált, versolvasó ember. Egyszer azt mondta nekem: A szomszédom verseket ír. Tudom, hogy ezek nem komoly versek, de légy szíves, egy-két szép szót írjál már róluk! Finom, intelligens és nagy tudású ember volt, nagyon szerettem.

– Látod-e az ő szerepét, vagy akár a többiek szerepét abban, hogy a Forrás ilyen jelentékeny folyóíráttá válhatott?

– Feltétlenül. És nem csak ebben, a megye emelkedésében, a megye szellemi felemelkedésében is, feltétlenül! Komoly vezető egyéniség volt Gajdócsi, például Csoórit nagyon szerette.

– Pedig Csoóri nem volt kimondottan lojális a rendszerrel!

– Nem, nem. Ellenére ennek.

– Annak, hogy Kecskemét 1950-ben megyeszékhely lett, véleményed szerint volt-e szerepe abban, hogy a Forrás ezt a karriert befuthatta, vagy hogy ennyi kiváló kulturális intézmény jött létre a városban?

– Valószínű, hogy így van. Akkor összejött itt néhány olyan értelmes és kulturált vezető személyiség, akinek az egyénisége, távlatos gondolkodása kisugározhatott, ráadásul olyan pozíciókban voltak és olyan országos kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, hogy valóban tehettek is valamit a megyéért és annak kultúrájáért.

Az interjút Kriskó János készítette